

K96

3468-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

КУЧЕРУК Оксана Анатоліївна

УДК 373.542:811.161.2

**СИСТЕМА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

O. Kuchruk

Київ – 2012

8585

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі методики викладання української мови та літератури Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Донченко Тамара Кузьмівна,
Національний педагогічний університет імені
М. П. Драгоманова, завідувач кафедри методики
викладання української мови та літератури.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
академік Академії наук вищої школи України
Хом'як Іван Миколайович,
Національний університет "Острозька академія",
завідувач кафедри української мови;

доктор педагогічних наук, професор
Остапенко Наталія Миколаївна,
Черкаський національний університет імені
Б. Хмельницького, професор кафедри методики
навчання, стилістики та культури української
мови;

доктор філологічних наук, професор
Струганець Любов Василівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка, завідувач
кафедри методики викладання української мови і
культури мовлення.

Захист відбудеться "25" вересня 2012 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.07 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано "22" серпня 2012 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

Л. В. Кравець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Економічний, соціальний, культурний, інформаційно-технічний, науково-педагогічний поступ зумовлений інтеграцією України у світовий освітній простір, інтенсивним розвитком суспільних відносин, переходом до глобальної конструктивної співпраці. Це спонукає до нових пошуків, відкриттів у галузях освіти відповідно до суспільних потреб формування національно свідомої, духовно багатой, креативної української особистості, здатної орієнтуватися в інформаційному потоці, розкривати власну неповторну індивідуальність засобами мови, ефективно взаємодіяти з людьми в різних сферах україномовного середовища, успішно реалізовувати вибрану життєву стратегію.

Інноваційні процеси сучасної освіти сприяють розвитку інноваційної україномовної освіти. Пріоритетним освітнім завданням є підготовка школярів до активної життєдіяльності в умовах сьогодення. Розв'язання цього завдання потребує переосмислення усталеної організації процесу навчання української мови як державної відповідно до запитів суспільства, напрямів розвитку мовної освіти та загальноєвропейських рекомендацій з питань стратегій і тактик формування мовної особистості. Лінгвометодична проблема "як навчати" не втрачає наукової актуальності. Важливим складником цієї проблеми є питання системи методів навчання української мови як рідної. У вітчизняній лінгводидактиці актуальні традиційні методи навчання, водночас інтенсивно впроваджують інноваційні методи.

Важливість проблеми розроблення й наукового обґрунтування системи методів навчання української мови зумовлена підвищенням вимог до якості та змісту шкільної україномовної освіти, посиленням інтересу вчених до поняття "технологія навчання", потребою глибокого вивчення ефективності традиційних та інноваційних методів мовної, мовленнєвої, комунікативної підготовки з урахуванням специфіки мети, комплексу цілей і змісту навчального предмета.

Питання методів навчання української мови, зважаючи на складність і масштабність, потребує спеціального дослідження й належного висвітлення (О. Біляєв). Сучасна наука має вагомий матеріал для розвитку теорії методів навчання української мови, побудови їх системи. У працях вітчизняних і зарубіжних учених здійснено історико-педагогічний аналіз проблеми розвитку змісту загальної середньої освіти у зв'язку з методами навчання (В. Паламарчук, О. Сухомлинська); визначено різнотипні класифікаційні системи методів навчання – за джерелом знань (Є. Голант, Д. Лордкіпанідзе, С. Шаповаленко), за дидактичною метою (М. Данилов, М. Левіна, В. Онищук), за характером і рівнем навчальної діяльності учнів (І. Лернер, М. Скаткін), за бінарним принципом навчання (А. Алексюк, М. Махмутов), за принципом активності учня (Г. Ващенко), за особистісно-діяльнісним підходом (Ю. Бабанський), за домінуванням певного типу навчальної діяльності (В. Оконь), за схемами інформаційної моделі освітнього процесу

(М. Бершадський, В. Гузєєв), за видами особистісно орієнтованої навчальної діяльності (В. Краєвський, А. Хуторський), за методичними системами (О. Новиков), за аналогією до класифікації методів науки (Г. Ващенко) та ін.; обґрунтовано доцільність використання методів сугестопедії для інтенсифікації навчання (Г. Лозанов, С. Пальчевський); визначено низку інноваційних методів навчання (Н. Морзе, Т. Паніна, С. Сисоєва, Г. Токмань); висвітлено специфіку інтерактивних методів навчання (О. Пометун, Л. Пироженко); розглянуто психолого-педагогічні особливості організації процесу навчання школярів (О. Дусавицький, В. Моляко, С. Подмазін, Н. Талізїна, Л. Фрїдман); визначено дидактичні аспекти функціонування методів навчання (О. Дубасенюк, М. Левківський, І. Підласий, М. Слепухов). У працях мовознавців (В. Кононенко, М. Плющ, Л. Мацько, О. Селіванова) описано методи наукового дослідження мовних одиниць, що можуть стати джерелом розв'язання проблеми когнітивних методів навчання. Однак актуальні питання з'ясування психолого-педагогічних умов упровадження інноваційних методів навчання учнів, розроблення ефективних методів і технологій інтерсуб'єктного навчання, реалізації дослідницьких методів у навчально-наукових студіях школярів досліджені недостатньо.

Різні питання, пов'язані з проблемою системи методів навчання української мови, висвітлено в окремих публікаціях дидактів-філологів: О. Біляєва (характеристика традиційних методів навчання української мови), Л. Рожило (осмислення груп методів навчання за співвідношенням між теоретичним матеріалом і практикою його застосування), М. Шкільника (застосування проблемного і бінарного підходів до класифікації методів навчання української мови), К. Плиско (обґрунтування системи методів проблемно-розвивального навчання), Т. Донченко (систематизація методів за напрямками організації навчання української мови), М. Пентиліук (розвиток теорії методів навчання української мови з погляду когнітивно-комунікативної методики й інновацій в освіті), О. Потапенка (розширення системи традиційних методів навчання української мови інноваційними) та інших учених. Окремі аспекти проблеми методів навчання української мови знайшли відображення в кандидатських дисертаціях учених. Зокрема, обґрунтовано особливості реалізації методу роботи з підручником у навчанні української мови школярів (Н. Гончаренко); розкрито шляхи підвищення ефективності методу бесіди на уроках української мови в 4–6 класах (С. Лукач); розглянуто спостереження над мовою в системі методів навчання української мови учнів 5–7 класів (В. Теклюк); досліджено розповідь учителя як метод навчання української мови в 5–7 класах (В. Шляхова); визначено лінгводидактичні засади функціонування інтерактивних методів на уроках української мови в старших класах (Н. Солодюк). Однак актуальними й до кінця не розв'язаними залишаються такі питання: з'ясування загальної структури методів навчання української мови; виявлення лінгводидактичних умов інтегрування методів навчання; визначення й обґрунтування багаторівневої системи методів навчання української мови;

розроблення системи методів формування специфічних компетентностей учнів у шкільному курсі української мови; створення на основі компетентнісно орієнтованої системи методів навчання ефективної методики формування мовної особистості школяра.

Доцільність дослідження проблеми системи методів навчання української мови полягає в тому, що воно спрямоване на розв'язання таких суперечностей: 1) між значною кількістю методів наукового й навчального пізнання мови та обмеженим використанням їх у практиці україномовної освіти; 2) між стереотипними уявленнями багатьох науковців і вчителів про методи навчання української мови і потребою часу розширити їхні уявлення шляхом напрацювання системи методів мовно-мовленнєво-комунікативної підготовки; 3) між функціональною інтеграцією і теоретичною диференціацією методів формування мовної особистості; 4) між недостатніми розвивальними можливостями традиційних методів навчання та необхідністю запровадження новітніх методів навчання відповідно до концептуально-методологічного оновлення засад мовної освіти тощо.

Отже, система методів навчання української мови потребує детального вивчення та наукового обґрунтування з урахуванням змін у розвитку сучасної освіти й суспільства, що визначає актуальність теми дослідження **"Система методів навчання української мови в основній школі"**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з науковою проблематикою досліджень кафедри методики викладання української мови та літератури Інституту української філології НПУ імені М. П. Драгоманова "Теорія та технологія навчання в системі шкільної мовної освіти". Дослідження проводилося відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри дидактичної лінгвістики та літературознавства Інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка. Тему дисертації затверджено вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 11 від 25.05.2007) і Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 19.06.2007).

Мета дослідження – розробити й обґрунтувати систему методів навчання української мови учнів основної школи та створити відповідну особистісно орієнтовану методику навчання.

Відповідно до поставленої мети визначено такі основні **завдання**:

- вивчити проблему системи методів навчання, умови їх системного функціонування в шкільному курсі української мови шляхом аналізу психолого-педагогічної, методичної, навчальної літератури;

- з'ясувати сутність поняття системи методів навчання української мови з урахуванням підходів до студіювання методів і їх системи у філософії, лінгвофілософії, мовознавстві, психології, дидактиці, лінгводидактиці;

- визначити науково обґрунтовану й практично виправдану багаторівневу

систему методів навчання української мови на основі праць дидактів і методистів;

- вибрати основу для напрацювання системи методів навчання української мови, побудувати теоретичну модель розгалуженої системи методів мовно-мовленнєво-комунікативної підготовки учнів як мовних особистостей;

- скоординувати комплекс взаємопов'язаних цілей навчання української мови з множиною методів їх досягнення;

- схарактеризувати традиційні та інноваційні методи навчання української мови, виявити структуру актуальних методів навчання;

- забезпечити практичну реалізацію системи методів навчання української мови – обґрунтувати основи проектування методики формування україномовної особистості підлітка з використанням напрацьованої системи методів навчання; підготувати навчально-методичний комплекс для основної школи з урахуванням напрацьованої в дисертації системи методів навчання; розробити на базі напрацьованої системи методів особистісно орієнтовану методику та експериментально перевірити її ефективність у шкільному курсі української мови.

Об'єкт дослідження – процес навчання української мови учнів основної школи.

Предмет дослідження – теорія і практика системи методів навчання української мови в основній школі.

Концепція дослідження. Провідна ідея концепції полягає в розв'язанні проблеми системи методів навчання української мови на основі врахування навчальної мети як системного утворення та застосування таких підходів: *системно-синергетичного*, що дає змогу розкрити зв'язки, відношення між структурними елементами системи методів навчання, яка розглядається як відкрита; *суб'єктно-діяльнісного*, відповідно до якого рушійною силою персонального розвитку дитини є її внутрішньо мотивована діяльність; *психолінгвістичного*, спрямованого на студіювання проблеми методів сприймання та породження мовлення, формування мовленнєвої компетентності; *когнітивного*, що передбачає опанування мовних засобів як концептів, вивчення мовної картини світу за допомогою когнітивних методів; *герменевтичного*, пов'язаного з інтерпретаційними методами формування готовності до розуміння; *соціокультурного*, за яким у процесі оволодіння мовою та методами навчання відбувається інтеріоризація регіональних, національних, загальнолюдських духовно-культурних цінностей; *комунікативного*, що потребує уваги до специфічної ролі мовних засобів у мовленнєвій практиці, дослідження методів навчання в їх спрямуванні на розгляд мови крізь призму її суспільно-комунікативної функції. Центральне місце в концепції займає створення системи методів навчання української мови відповідно до осмислення системного характеру навчальної мети, яка конкретизується в цілях, визначених на основі *компетентнісного підходу* до формування мовнокомунікативної особистості.

Загальна гіпотеза дослідження: провідною умовою напрацювання й реалізації системи методів навчання української мови є врахування навчальної мети як системного утворення, специфічними складниками якого є мовна, мовленнєва текстова, комунікативна компетентності. Ефективність формування мовної особистості підлітка засобами української мови зростає, якщо освітній процес здійснювати в межах особистісно орієнтованої методики, розробленої на основі напрацьованої в дослідженні розгалуженої системи методів навчання.

Загальна гіпотеза конкретизується в *часткових гіпотезах*:

– якісний показник навчання української мови в основній школі, зокрема продуктивність педагогічної роботи вчителя-словесника, підвищиться, якщо використовувати напрацьовану в дисертації систему методів навчання під час комплексного проектування й упровадження особистісно орієнтованої методики;

– реалізація в педагогічному процесі науково обґрунтованої експериментальної методики, навчальних і методичних посібників, рекомендацій, розроблених автором дослідження на основі напрацьованої системи методів навчання, дасть змогу підвищити результативність навчання української мови, зокрема сформувати рівень предметних компетентностей мовної особистості школяра, достатній для повноцінного функціонування в українському соціумі.

Методологічною основою дослідження є положення філософії про діалектичний метод пізнання; ідея філософії постнекласичної освіти про актуальність переходу від системної до системно-синергетичної методології дослідження педагогічних процесів; принципи системності, історизму, розвитку, зв'язку теорії з практикою; загальнонаукові підходи – системний (сукупність способів теоретичного та практичного дослідження об'єкта як системи), діяльнісний (виявлення способів дії, які забезпечують ефективну навчальну діяльність), комплексний (міждисциплінарне осмислення проблеми методів пізнання й практичної діяльності, поєднання їх у систему); системний аналіз, що передбачає побудову узагальненої моделі досліджуваного об'єкта.

Теоретичну основу дослідження становлять праці з філософії, мовознавства, психології, педагогіки. Філософський підхід до осмислення різних аспектів проблеми методів опанування знань і вмінь здійснили Сократ, М. де Монтень, Ф. Бекон, Р. Декарт, С. Сковорода, П. Юркевич, Г.-Г. Гадамер, М. Гайдегер, Ж. Сартр, В. Шинкарук, В. Андрущенко та ін.

Навчання мови передбачає оволодіння науковими методами пізнання. Теоретичні засади суті й розвитку методів наукового пізнання мовних одиниць широко представлені в працях мовознавців (Ю. Апресян, А. Ворожбитова, С. Єрмоленко, О. Залевська, А. Зеленько, І. Кочан, В. Маслова, Д. Слобін, Н. Хомський, М. Шанський, І. Юшук та ін.). У роботах вітчизняних учених має місце застосування різних методів наукового пізнання явищ української мови, зокрема комплексного аналізу тексту (І. Ковалик, Л. Мацько, А. Наumenко, М. Плющ та ін.), компаративного аналізу (Л. Булаховський, І. Огієнко та ін.),

концептуального аналізу (В. Кононенко, М. Кочерган та ін.), контекстно-ситуативного аналізу дискурсу (Ф. Бацевич, О. Селіванова та ін.) і т. п.

Праці А. Алексюка, Ю. Бабанського, В. Бондаря, Г. Ващенко, О. Дубасенюк, В. Краєвського, І. Лернера, Н. Мойсеюк, О. Новикова, В. Онищука, І. Підласого, О. Рудницької та ін. містять аналіз теоретичних аспектів загальнодидактичних методів. Вітчизняні й закордонні вчені присвятили дослідження системному підходу в теорії і практиці організації навчального процесу (В. Биков, С. Гончаренко, В. Загвязинський, В. Каган, Е. Лузік та ін.), розгляду методів як важливого компонента навчальної діяльності (М. Бершадський, В. Давидов, Дж. Дьюї, Д. Ельконін, Н. Талізїна, І. Чередов, І. Якиманська та ін.), психолого-педагогічним особливостям когнітивних, евристичних, інтерактивних, психотерапевтичних, креативних методів навчання школярів (І. Бех, Д. Богоявленська, Дж. Брунер, А. Зак, Д. Кавтарадзе, Ю. Кулюткін, О. О. Леонтьєв, В. Моляко, О. Пометун, В. Паламарчук, І. Рум'янцева, О. Савченко, М. Холодна та ін.), дидактичним основам розроблення й упровадження інноваційних методів, навчальних технологій (Г. Альтшуллер, С. Бондар, М. Кларін, В. Кремень, А. Кроуфорд, С. Пальчевський, Г. Селевко, С. Сисоєва та ін.), віковим, індивідуально-типологічним характеристикам дитини, що впливають на вибір методів навчання (Р. Грановська, І. Зимня, Н. Ліфарєва, Л. Охитїна, Л. Проколієнко та ін.).

У розв'язання проблеми системи методів навчання української мови значний внесок зробили О. Біляєв, Т. Донченко, Є. Дмитровський, К. Плиско, О. Потапенко, Л. Рожило, В. Сухомлинський, С. Чавдаров, М. Шкільник та ін. До вивчення лінгводидактичних засад, методичних умов функціонування методів україномовної освіти виявили інтерес М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Г. Дідук, В. Дороз, С. Караман, К. Климова, О. Любашенко, В. Мельничайко, І. Олійник, С. Омельчук, Г. Онкович, Н. Остапенко, Л. Паламар, Е. Палихата, К. Плиско, М. Пентилюк, О. Потапенко, О. Семенов, Т. Симоненко, Л. Скуратівський, Л. Струганець, В. Тихоша, І. Хом'як, Г. Шелехова, С. Яворська та ін.

Для розв'язання поставлених завдань використано такі **методи дослідження**:

– *теоретичні*: аналіз і синтез філософських, психолого-педагогічних, лінгвометодичних, мовознавчих, психолінгвістичних теорій, чинних шкільних програм, підручників з української мови; систематизація методів навчання української мови; моделювання системи методів навчання; узагальнення педагогічного досвіду вчителів української мови; моделювання навчально-виховних ситуацій; аналіз, порівняння, інтерпретація результатів дослідно-експериментальної роботи;

– *емпіричні*: метод експертних оцінок (з метою виявлення важливості компонентів структурно-логічної схеми для проектування й упровадження методичної системи в шкільну практику навчання української мови); спостереження за діяльністю вчителів і учнів у процесі навчання української

мови; прогнозування результатів освітньої діяльності; бесіди; анкетування; тестування; аналіз письмових робіт учнів, усних висловлювань; педагогічний експеримент. Методи статистичного аналізу: аналіз критеріїв і параметрів ефективності навчання, опрацювання експериментальних результатів за допомогою рейтингової шкали та математичних формул.

Наукова новизна результатів дослідження: *вперше* розроблено й обґрунтовано авторську концепцію системи методів навчання української мови за компетентнісно-цільовим підходом; *уточнено* базовий поняттєво-категоріальний апарат, що стосується процесуального складника мовної освіти, зокрема поняття "метод навчання", "основний метод навчання", "допоміжний метод навчання", "стратегія навчання", "тактика навчання", "система методів навчання", "технологія навчання" та ін.; *виділено* категоріальні характеристики лінгводидактичної системи методів, її генетичний, морфологічний, функціональний аспекти; *розроблено й апробовано* методику формування мовної особистості учня основної школи з використанням компетентнісно орієнтованої системи методів навчання української мови; *подальшого розвитку* набули проблеми інтеграції методів навчання української мови, зв'язку пізнавальних стилів і методів навчання української мови.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що конкретизовано пріоритетні напрями напрацювання системи методів навчання української мови, психолого-педагогічні й лінгводидактичні передумови становлення цієї системи методів; визначено закономірності, принципи напрацювання системи методів формування специфічних компетентностей; на основі розробленої теорії системи методів навчання української мови сформульовано методичні рекомендації. Уточнено відомі теоретичні положення про методи навчання мови; розвинуто наявні концепції методів навчання української мови. Конкретизовано загальну структуру специфічних компетентностей мовної особистості учня основної школи, що, зокрема, дає змогу теоретично обґрунтувати функціональні аспекти системи методів мовно-мовленнєво-комунікативної підготовки. Набув подальшого розвитку поняттєвий апарат методології навчання української мови. Розроблено навчально-методичну систему формування мовної особистості підлітка з використанням регіональних матеріалів Житомирщини, що конкретизує положення концепції когнітивного навчання української мови. Теоретично обґрунтовано структурно-логічну схему проектування мовно-мовленнєво-комунікативної підготовки учнів середніх ЗНЗ в умовах особистісно орієнтованої методики; запропоновано критерії і показники ефективності навчання української мови в умовах компетентнісно орієнтованої системи методів навчання. Результати дослідження можуть слугувати базою для розроблення нових підходів і технологій навчання мови.

Практичне значення дослідження визначається тим, що розроблено особистісно орієнтовану методику навчання української мови в основній школі із застосуванням традиційних та інноваційних методів, яка дає змогу більш

ефективно використати навчальний час, покращити якість самостійної роботи учнів, забезпечити індивідуальний, диференційований підхід у навчанні, інтенсифікацію й результативність освітнього процесу; розроблено монографію "Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика", словник-довідник "Методи навчання української мови в загальноосвітній школі", навчальний посібник для учнів 5 класу "Українська мова. Мовлення. Моя Житомирщина", що можуть бути використані в шкільній практиці мовної освіти, у процесі викладання методики навчання української мови студентам філологічних факультетів ВНЗ та в системі післядипломної педагогічної освіти.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що застосовано власний підхід до напрацювання системи методів навчання української мови й розроблення на її основі методики формування мовної особистості учня основної школи, що відображається в авторських працях і в безпосередній участі автора в організації та проведенні педагогічного експерименту. У спільних зі співавторами методичних посібниках здобувачу належить ідея створення книг, розроблення структури, написання вступної частини, здійснення загальної редакції; теоретичний матеріал посібників та практичні завдання розроблено зі співавторами порівну. У статтях, написаних зі співавторами, здобувачу належить постановка проблем, участь у проведенні досліджень, узагальнення основних результатів і здійснення загальної редакції.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася впродовж 2004–2011 рр. На різних етапах у ній взяли участь 1926 учнів 5–9 класів та 490 вчителів української мови середніх ЗНЗ м. Житомира, Житомирської області, Хмельницької області, м. Кам'янка-Бузька, м. Ніжина, Лозівського колегіуму №2 Харківської області, КЗ "Лутугинська районна гімназія Лутугинського району Луганської області". Упровадження результатів дослідження в педагогічну практику підтверджується довідками Великомедведівської ЗОШ Шепетівського району Хмельницької області (довідка № 42 від 25.04.08 р.), Житомирської міської гуманітарної гімназії № 23 (довідка № 73 від 15.05.08 р.), Житомирської ЗОШ № 1 (довідка № 143 від 10.05.11 р.), Ніжинської ЗОШ № 1 Чернігівської області (довідка № 190 від 20.05.08 р.), ЗОШ № 2 ім. Григорія Тютюнника м. Кам'янка-Бузька Львівської області (довідка № 126 від 01.07.08 р.), Лозівського колегіуму № 2 Харківської області (довідка № 85 від 23.03.09 р.), спеціалізованої школи № 75 з поглибленим вивченням української мови Печерського району м. Кисва (довідка № 28 від 27.04.09 р.), ЗОШ № 2 м. Бердянська (довідка № 127 від 12.10.09 р.), КЗ "Лутугинська районна гімназія Лутугинського району Луганської області" (довідка № 1 від 4.10.10 р.).

Організація та основні етапи дослідження. Робота здійснювалася протягом семи років у три етапи.

Перший етап (2004–2006) передбачав визначення об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження, з'ясування теоретико-методологічних засад дослідження,

формування гіпотези, напрацювання системи методів навчання української мови, підготовку матеріалів для констатувального етапу педагогічного експерименту. Результати дослідження висвітлено в наукових статтях, доповідях на науково-практичних конференціях, виступах перед учителями-словесниками.

На другому етапі (2006–2007) проведено опитування вчителів-словесників, учнів основної школи стосовно методів навчання, констатувальні зрізи навчальних досягнень учнів з української мови, аналіз стану мовно-мовленнєво-комунікативної підготовки учнів та рівнів методично-технологічного розвитку вчителів-словесників, розроблено методику формування мовної особистості школяра на базі системи традиційних та інноваційних методів навчання української мови, підготовлено програму формувального етапу педагогічного експерименту. Результати дослідження відображено у виступах на науково-практичних конференціях, семінарах учителів-словесників.

Третій етап (2007–2011) передбачав проведення дослідно-експериментального навчання та перевірку його ефективності, створення навчального посібника з української мови для 5 класу на основі напрацьованої системи методів навчання, укладання словника-довідника методів навчання української мови, розроблення проектів уроків, системи компетентнісно орієнтованих завдань з української мови. Проведено аналіз кількісних і якісних показників формувального етапу експерименту, узагальнено результати дослідження. Матеріали дослідження висвітлено в спеціальній монографії.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри методики викладання української мови та літератури Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 28 березня 2012 р.). Різні тематичні аспекти дисертації було оприлюднено у виступах на міжнародних наукових конференціях: II Міжнародна науково-практична конференція "Актуальні проблеми психолінгвістики" (м. Переяслав-Хмельницький, 2007), III Міжнародна науково-практична конференція "Актуальні проблеми психолінгвістики" (м. Переяслав-Хмельницький, 2008), "Паремія слов'янських народів IV" (Чеська Республіка, м. Острава, 2008), "Українська лінгводидактика: минуле і сучасне" (м. Львів, 2010), V Міжнародна науково-практична конференція "Наукові дослідження – теорія та експеримент '2009" (м. Полтава, 2009), "Лінгвістика та лінгводидактика: надбання, актуальні проблеми і перспективи розвитку" (м. Бердянськ, 2009), X Міжнародна науково-практична конференція "Семантика мови і тексту" (м. Івано-Франківськ, 2009), "Сучасний лінгвістичний і лінгводидактичний дискурсний простір" (м. Луганськ, 2010), V Оломоуцький симпозіум україністів "Сучасна україністика: проблеми мови, літератури та культури" (Чеська Республіка, м. Оломоуць, 2010); на *всеукраїнській науково-методичній конференції* "Інноваційні технології викладання української мови і літератури в школі і

ВНЗ: проблеми та пошуки" (м. Житомир, 2004); на *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: "Диалогічні аспекти науково-педагогічної спадщини видатних українських дидактів-філологів О. Біляєва, Є. Пасічника, Б. Степанишина, Л. Скуратівського" (м. Переяслав-Хмельницький, 2008), "Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів" (м. Рівне, 2006), "Розвиток читацьких інтересів учнів у процесі вивчення мови і літератури" (м. Київ, 2007); на *міжвузівській науково-практичній конференції* "Використання інтерактивних методів при викладанні мови та літератури у середніх та вищих навчальних закладах" (м. Євпаторія, 2009); на *Всеукраїнському фестивалі педагогічних інновацій* (м. Черкаси, 2009), на *II Міжнародному фестивалі педагогічних інновацій* (м. Черкаси, 2010).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 50 наукових праць, з них 1 монографія (одноосібна), 2 навчальних посібники (один у співавторстві), 5 навчально-методичних посібників (чотири у співавторстві); 42 статті в наукових журналах та збірниках наукових праць, серед них 27 у фахових виданнях (дві у співавторстві).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 564 найменування, з них 14 – іноземними мовами. Окремий том становлять додатки (75 стор.). Повний обсяг дисертації становить 524 сторінки (з них – 396 сторінок основного тексту). В основній частині роботи вміщено 23 таблиці, 12 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, сформульовано концепцію, гіпотезу, уміщено інформацію про методологічну основу, теоретичну базу, методи дослідження, окреслено наукову новизну, теоретичне і практичне значення, подано відомості про особистий внесок здобувача, експериментальну базу, етапи дослідження, апробацію матеріалів, структуру й обсяг дисертації.

Перший розділ "Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми методів навчання української мови в основній школі" присвячено вивченню й аналізу ролі філософських, лінгвофілософських, лінгвістичних, психолого-педагогічних досягнень у розробленні системи методів навчання мови та визначенню пріоритетних напрямів дослідження.

Формування методологічних засад дослідження порушеної проблеми сприяло обґрунтуванню актуальності системного (системно-синергетичного) підходу до її розв'язання; розумінню поняття системності, філософський зміст якого полягає в тому, що кожен досліджуваний об'єкт розглядається як система, з одного боку, в тісному взаємозв'язку з іншими об'єктами, з іншого – як органічна єдність внутрішніх складників, сукупність яких утворює його структуру.

Розгляд філософських аспектів проблеми методів пізнання та практики дав змогу усвідомити філософське визначення методу як систематизованого способу досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем або одержання нової інформації. За твердженням філософів (В. Андрущенко, І. Надольний та ін.), сучасна класифікація методів пізнання враховує як своєрідність, так і зв'язок різних методів: конкретних наук, загальнонаукових, емпіричного пізнання, загальнофілософських. У філософії питання методології пізнання й практичної діяльності студіювали в багатьох аспектах, філософи формулювали й використовували різні методи, зокрема метод маєтики, індуктивний, дедуктивний, герменевтичний, екзистенційний та інші. Відповідно до принципу детермінізму в дослідженні проблеми системи методів навчання української мови, філософські методи виступають чинником, який сприяє розвитку методів навчання (у класифікаціях методів навчання виділяють метод діалектики, метод маєтики та ін.).

Лінгвістичні погляди на проблему методів репрезентують праці Ф. Бацевича, М. Кочергана, М. Крупи, В. Маслової, О. Селіванової та ін. Поняття "лінгвістичний метод" трактується мовознавцями (Д. Ганич, І. Олійник) як спосіб, прийом або система прийомів, які використовуються в процесі дослідження мови. Вивчення методів наукового пізнання мови дає змогу проектувати їх у лінгводидактичну площину з метою збагачення теорії методів організації процесу мовної освіти та використання процедурних знань у підготовці учнів, особливо філологічно обдарованих, до мовознавчих досліджень. За О. Текуховим, методи мовознавчого дослідження і методи навчання мови взаємозбагачуються, у багатьох випадках простежується трансформація методів науки в методи навчання й навпаки. Опора на сучасні мовознавчі теорії в процесі обґрунтування системи методів дидактичного опанування мови дає змогу реалізувати принцип методологічного плюралізму як рівноправності різних методів у квазінауковому й навчальному пізнанні мови, що уможливило варіативність методик з урахуванням потреб, інтересів і нахилів учнів.

Дослідження психологічних джерел свідчить, що психологи використовують загальне визначення методу як способу досягнення мети чи розв'язання конкретного завдання. Аналіз праць учених дає підстави стверджувати, що проблема методів навчання розглядається з погляду багатьох психологічних парадигм, серед них актуальними є такі: суб'єктно-діяльнісна (Р. Грановська, І. Зимня, О. М. Леонт'єв та ін.); розвивальна (В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков та ін.); когнітивна (П. Гальперін, М. Холодна та ін.); вербально-комунікативна (І. Зимня, О. О. Леонт'єв, В. Носков та ін.); психотерапевтична (І. Рум'янцева, В. Солодухов, Т. Яценко та ін.); креативна (Д. Богоявленська, В. Моляко та ін.); особистісно орієнтована (І. Бех, Г. Кравцов, І. Якиманська та ін.). Відповідно виділяють активні методи навчання, методи забезпечення розвивального навчання, когнітивні, комунікативні, психотерапевтичні, креативні методи навчання, методи, що допомагають реалізувати положення особистісно орієнтованого

навчання. Теорії методів навчання в психології мають інтегральний характер, що пояснюється взаємопроникненням передусім дидактичних і психологічних ідей, а також інших пов'язаних із ними дисциплін.

Аналіз науково-методичної літератури свідчить про тлумачення поняття "метод навчання" з погляду двох рівнів абстрагування – вишого, теоретичного, і нижчого, практичного. У широкому розумінні під методом у лінгводидактиці розглядається сукупність певних способів і засобів навчання, дібраних та організованих відповідно до якої-небудь концепції (умовно: *метод-концепція*, або *загальний метод*, *методична система*, *методика*, що виражає основний напрям навчання), а у вузькому – певний *спосіб навчання*. У своєму розумінні навчального методу орієнтуємося на те, що найчастіше методом навчання називають спосіб досягнення навчальної мети, який передбачає єдність навчальної діяльності вчителя й учнів. З'ясовано, що в дидактиці й методиці простежуються дві тенденції: диференціація понять "метод" і "прийом" та їх ототожнення. Методи і прийоми як способи навчання взаємопереходять. Їх специфіка має функціональний характер: у процесі функціонування між способами навчання виявляються відношення допоміжності. Спираючись на праці В. Паламарчук, О. Рудницької, уточнено, що відповідно до навчальної мети, яка конкретизується в основних і допоміжних цілях, навчальний метод вищого рівня абстрагування (когнітивний, креативний, комунікативний та ін.) конкретизується в основних методах і допоміжних методах навчання. Допоміжні методи є прийомами реалізації основного методу. Використання термінів "основний метод" і "допоміжний метод" дає змогу не протиставляти методи і прийоми, а розглядати їх як взаємопов'язані способи навчання, що разом утворюють цілісну систему методів навчання.

Визначено різні підходи до класифікації методів навчання. Актуальною в сучасній науці є класифікація методів особистісно орієнтованого навчання за трьома видами навчальної діяльності, розроблена В. Краєвським і А. Хуторським: когнітивні методи, креативні, оргдіяльнісні. Розрізняють активні та інтерактивні методи навчання: мета активних методів – залучити учнів до запропонованої вчителем пізнавальної діяльності, а інтерактивних – створити умови для навчальної взаємодії учнів, отримання ними у співпраці колективного інтелектуального продукту й відповідного досвіду пізнавальної діяльності (за О. Пометун). З позицій дидактики з'ясовано співвідношення між методами науки і методами навчання й обґрунтовано положення про важливість реалізації принципу науковості змісту і методів навчання, з огляду на який зміст навчання має відповідати сучасному стану науки, визначати оволодіння учнями методами наукового пізнання, що передбачає застосування методів проблемного навчання, дослідницьких (за О. Корсаковою). Установлено, що до інноваційних методів навчання дослідники (Г. Альтшуллер, Я. Болубаш, В. Олійник та ін.) відносять такі: метод конкретної ситуації, метод інциденту, метод тренування чуйності, метод

"розумового штурму", метод синектики, метод ділової гри, метод занурення, метод багатомірної матриці, метод інверсії та ін.

Завдяки аналізу психологічних, психофізіологічних і дидактичних особливостей функціонування методів навчання з'ясовано, що ефективність методів навчання об'єктивно зумовлюється гармонійним функціонуванням обох півкуль головного мозку, синтезом емоційних, вольових, мовленнєво-мисленнєвих компонентів навчально-пізнавальної діяльності. Добір і реалізація методів навчання має підпорядковуватися дидактичному закону залежності методів навчання й форм його організації від мети, завдань, принципів та змісту.

У другому розділі "**Система методів навчання української мови в методичній теорії та шкільній практиці**" висвітлено питання: загальноєвропейські тенденції побудови процесу мовної освіти; становлення й розвиток системи методів навчання рідної мови; характеристика чинних шкільних програм, аналіз підручників для основної школи в аспекті методів навчання української мови; збагачення системи методів навчання мови шкільною практикою.

На основі праць вітчизняних і зарубіжних учених виділено такі загальноєвропейські тенденції процесу мовної освіти: пошук ефективних методів, орієнтованих на особистісну й культурологічну модель організації навчання мови; зосередження особливої уваги на комунікативних методах, методах стимулювання пізнавальної самостійності й навчальної активності учнів; поєднання алгоритмізованих способів організації навчальної діяльності з творчо-розвивальними, ігровими. Ці тенденції визначають особливості розвитку системи методів, спрямованої на формування духовно багатой мовної особистості, та відображають прагнення поєднувати й комбінувати наукові методи, загальнодидактичні і специфічні методи навчання.

Питання систематизації методів навчання української мови частково висвітлювалися в окремих статтях, посібниках, дисертаціях. З метою впорядкування лінгводидактичного матеріалу, присвяченого методам навчання української мови, виділено найбільш виразні наукові підходи до їх потрактування й систематизації: *традиційний* (О. Біляєв, Л. Рожило та ін.); *проблемний* (М. Шкільник); *бінарний* (К. Плиско, М. Шкільник); *діяльнісний* підхід за напрямками організації навчання мови (Т. Донченко); *інноваційний* (С. Караман, М. Пентиліук, О. Потапенко та ін.). Визначено, що лише шляхом розроблення багаторівневої системи методів навчання можна внести ясність у розуміння проблеми теорії методів україномовної освіти. Система методів навчання (за А. Алексюком) не може обмежуватися трьома-п'ятьма методами, така система має ґрунтуватися лише на численних методах навчання, в іншому разі виникатиме загроза універсалізації кількох чи групи методів навчання. З погляду теорії мовної освіти систему методів навчання доцільно побудувати на основі різних критеріїв, спираючись на досвід дидактів і методистів (див. табл. 1).

Методи навчання української мови

Типи	Критерії класифікації	Групи, види методів
Загально- нологічні	За <i>логікою навчально-пізнавальної діяльності</i>	порівняння, аналогія, індукція, дедукція, аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування та ін.
Загальнона- дідіагностичні	За <i>філософсько-методологічною основою освіти</i>	методи екзистенційні, когнітивні, герменевтичні та ін.
	За <i>психологічною основою навчання</i>	методи ситуативні, ейдетичні, сугестивні, креативні, асоціативні та ін.
	За <i>формою навчальної діяльності</i>	методи групові, індивідуальні, колективні та ін.; методи, спрямовані на забезпечення зовнішньої, за формою, навчальної діяльності, і методи, спрямовані на забезпечення внутрішньої навчальної діяльності
	За <i>ієрархією навчальних цілей і ролю методів у їх досягненні</i>	методи основні, допоміжні
	За <i>інтенсивністю навчання</i>	методи інтенсивні, екстенсивні
	За <i>співвідношенням активності вчителя й учнів</i>	методи "активні", "пасивні", "інтерактивні"
	За <i>залежністю від новизни способів навчання</i>	методи традиційні, інноваційні
	За <i>погляду специфіки діяльності суб'єктів навчання – учителя й учнів</i>	методи викладання, методи керування пізнавальною чи пошуковою діяльністю учнів; методи учіння, пізнання
	За <i>джерелом і способом передачі ЗУН</i>	методи словесні, наочні, практичні, інформаційно-комунікаційні
	За <i>способом навчання, характером і рівнем діяльності учнів під керівництвом учителя</i>	методи репродуктивні, продуктивні, пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький
Специфічні	За <i>ознакою дидактичних завдань чи етапів навчання</i>	методи засвоєння нових знань, методи закріплення знань, методи формування вмінь і навичок, методи контролю й оцінки знань
	За <i>напрямами лінгвістичних галузей</i>	методи лінгвосоціокультурні, комунікативні, психолінгвістичні, соціолінгвістичні та ін.
	За <i>традиційними цільовими напрямами мовної освіти</i>	методи навчання, виховання, розвитку засобами мови; методи формування мотивації навчання мови; методи контролю й оцінки навчально-предметних досягнень та ін.
	За <i>компетентісно-цільовим призначенням</i>	методи формування специфічних компетентностей (мовної, мовленнєвої текстової, комунікативної)
	За <i>виконуваними навчально-предметними діями, видами діяльності</i>	метод вправ (мовних), метод завдань (пізнавальних, комунікативних, творчих), метод роботи зі словником, рецензування, редагування, диктант та ін.
	За <i>специфікою тематичного змісту</i>	методи навчання фонетики й орфоєпії, лексикології і фразеології, граматики та ін.
За <i>потребами учня як мовної особистості</i>	методи когнітивні, практичні, герменевтичні, креативні, комунікативні	

У запропонованій багатоструктурній теоретичній системі методів навчання української мови складники поєднані концептуальними відношеннями: *відношення ієрархії* між рівнями (типами) методів, між рівнями, підрівнями, компонентами-методами; *родовидові відношення* між рівнями й групами методів, між групами методів і самими методами як різновидами в групі; *відношення "цілого – частини"* між підсистемами (групами) методів і окремими їх складниками; *відношення когерентності* між методами. Стислий опис груп розробленої системи методів свідчить, що загальні і специфічні методи навчання характеризує *відношення взаємодоповнення*; між цими методами, як і між основними й допоміжними

методами, традиційними та інноваційними, існують *кореляційні відношення*, пов'язані з взаємною залежністю; між інтенсивними й екстенсивними методами простежуються *відношення полярності внутрішньої суті*; групі специфічних методів, визначеній за компетентнісно-цільовим призначенням, властиві *відношення цільового спрямування*; групі методів, визначеній за тематичним змістом, – *відношення відповідності методів тематичному змісту*. У цій систематичі один і той же метод може одночасно мати кілька характеристик і посідати місце в різних групах. Пропонований підхід дає змогу встановити в системі методів навчання *відношення супідрядності* (підпорядкування методів спільному критерію) та оцінити методи з різних аспектів.

Аналітична робота щодо вивчення системи методів навчання української мови в шкільній практиці проводилася з урахуванням рекомендацій О. Савченко синхронно відбити в шкільних програмах з усіх предметів зміст навчання і способи навчальної діяльності (не лише *що*, але й *як*). Опрацювання програми для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови (за ред. С. Карамана) та програми з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів (за ред. Л. Скуратівського) свідчить про нестачу відповідності між змістом сучасної україномовної освіти, визначеним у чинних програмах, і можливістю реалізації його традиційними методами навчання. Укладачі чинної програми з української мови (за ред. Л. Скуратівського) рекомендують методи навчання переважно як способи реалізації актуальних принципів мовної освіти. Уведення в програму понять специфічних "компетенцій" (мовної, мовленнєвої, комунікативної) дає змогу розглядати проблему методів навчання в трьох напрямках: формування мовної компетентності, формування мовленнєвої компетентності на текстовій основі та формування комунікативної компетентності на базі ситуативного підходу. Аналіз шкільних підручників з української мови виявив, що в них уміщено запитання й завдання, спрямовані на опанування учнями загальнонавчальних методів і специфічно предметних методів.

Умовою для напрацювання системи методів навчання є вивчення й узагальнення педагогічного досвіду вчителів. Змістовний методичний матеріал дає досвід В. Сухомлинського. Методи в його розвивальній навчально-виховній концепції та практичній роботі – це інструментальна система, у якій є місце як традиційним, так і сугестивному, ігровому, асоціативному та іншим методам, що в сукупності спираються на свідомість і підсвідомість школярів, активізують зовнішню і внутрішню діяльність, розвивають образне і логічне мислення. Важливий складник методичної системи В. Сухомлинського становить сукупність психотерапевтичних методів навчання: природотерапія, терапія живописом, казкотерапія, музикотерапія, – у результаті застосування яких відбувається цілювальний вплив на психіку учня й активізація навчальної діяльності. Аналіз сучасної шкільної практики свідчить, що творчі педагоги застосовують багато інноваційних методів навчання української мови. Серед них – когнітивні, комунікативні, креативні, ейдетичні, психотерапевтичні методи. У напрацюванні й теоретичному обґрунтуванні системи методів

навчання мови враховано, що між інноваційними і традиційними методами існують відношення спадковості.

У третьому розділі "Моделювання системи методів навчання української мови на основі компетентнісного підходу" обґрунтовано доцільність застосування компетентнісного підходу до розроблення системи методів навчання української мови; описано модель досліджуваної системи методів, розроблену на базі компетентнісного підходу; подано характеристику системи методів формування мовної, мовленнєвої текстової та комунікативної компетентностей.

Моделювання системи методів навчання української мови передбачало обґрунтування основ проєктування цієї системи та визначення особливостей її з урахуванням специфічних цільових напрямів навчання. З огляду на актуальність компетентнісного підходу, розроблено компетентнісну модель мовної освіченості учня основної школи. Ця модель є узагальненою схемою навчальних цілей-результатів особистісних утворень, що задає напрями напрацювання й використання системи методів навчання української мови. Компетентнісний підхід – це спрямування освітнього процесу на формування та розвиток загальних і предметних компетентностей особистості. За І.Зимньою, компетентнісний підхід фіксує підпорядкованість знань умінням, акцентуючи практичний аспект.

За працями М.Пентилюк, О.Горошкіної, К.Климової та інших учених визначено види специфічних компетентностей мовної особистості (мовна, мовленнєва, комунікативна) та конкретизовано їх (мовна, мовленнєва текстова, комунікативна компетентності) з урахуванням таких рівнів навчальної взаємодії: "учень – мова", "учень – текст", "учень – комунікативна ситуація".

Установлено, що теоретична модель системи методів навчання української мови має бути побудована на засадах осмислення навчальної мети та системи цілей, орієнтованих на формування елементів компетентностей, зокрема вмій. У контексті питання співвідношення мети, змісту і методів навчання мови розглянуто основні типи вмій, що репрезентують мовну, мовленнєву текстову й комунікативну компетентності: навчально-мовні, правописні, мовленнєві (мовленнєво-рецептивні, мовленнєво-продуктивні), комунікативні вміння. Принципово важливою є думка Т.Кудрявцевої, що навчання мовлення і навчання спілкування не одне й те саме: під час формування навичок усного і писемного мовлення відбувається лише перетворення системи мови в "психофізіологічну мовленнєву здатність"; навчання спілкування передбачає навчання мовних засобів, вироблення мовленнєвих навичок і вмій та комунікативних навичок і вмій.

Запропоновано модель системи методів навчання української мови за трьома напрямками мовної освіти: 1) формування мовної компетентності, 2) формування мовленнєвої компетентності на основі роботи з текстом, 3) формування комунікативної компетентності на базі ситуативного підходу. В описі цієї моделі враховано, що кожен напрям має свої закономірності, які зумовлюють

функціональну своєрідність методів навчання. Утім, хоч кожен напрям мовної освіти забезпечується специфічними методами, усі методи взаємопов'язані, тому що підпорядковані єдиній надметі – сформувати духовно багату мовнокомунікативну особистість, і залежно від цілей та особливостей використання можуть переходити з однієї групи в іншу. Система методів навчання, розроблена на засадах інтегрованого змістового й компетентнісно-цільового підходу (див. рис. 1), розглядається як сукупність взаємопов'язаних методів, що відповідають основним закономірностям організації процесу формування мовної особистості. Потрібно зазначити, що кожний загальний метод (когнітивний, практичний, герменевтичний, креативний, комунікативний) певною мірою співвідноситься з компетентнісно-цільовим напрямом мовної освіти за принципом домінування.

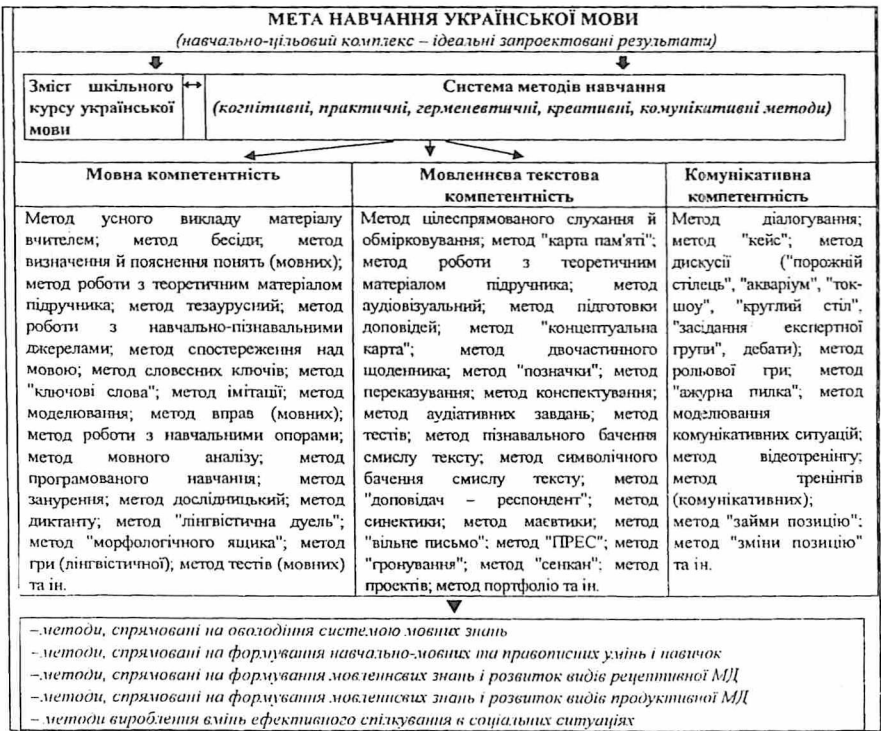

Рис. 1. Модель системи методів навчання української мови.

Установлено, що методологічною основою добору методів формування мовної компетентності є ідеї системно-структурного, функціонально-діяльнісного, когнітивно-герменевтичного підходів до мови. Уточнено закономірності, принципи, що впливають на добір методів формування мовної компетентності.

Серед цієї групи методів виділено дві підгрупи: 1) методи, спрямовані на формування мовних знань; 2) методи, спрямовані на розвиток навчально-мовних і правописних умінь. Методи окресленої групи пов'язані з вивченням мовного матеріалу й різняться між собою способами дій – навчально-пізнавальними, операційно-практичними.

Методи, спрямовані на оволодіння системою мовних знань, стосуються насамперед внутрішньої діяльності і характеризуються пізнавальними діями – загальними і специфічними діями пізнання мови. Обґрунтовано, що способи логічного мислення, як і загальнодіяльнісні, становлять внутрішню основу специфічних методів навчання мови. На уроках мови серед методів пізнання як загальних методів навчання варто використовувати такі: *спостереження, експеримент, моделювання, сходження мислення від абстрактного до конкретного, аналогію, гіпотезу* (Л. Скуратівський, Л. Піскорська). Уточнено, що важливим складником у системі відповідних методів є загальний *метод аналізу*. У контексті сказаного наведено й описано методи, що мають логіко-специфічний характер, зокрема *метод виведення висновків з факту належності мовного об'єкта до спеціального поняття, метод підведення мовного об'єкта під поняття, метод порівняння мовних явищ, метод узагальнення мовного характеру, метод класифікації мовних явищ, норм*. Установлено, що способи логічного мислення, виконувані на мовному навчально-предметному матеріалі, певною мірою втрачають свою універсальність і набувають специфічного характеру – стають методами пізнання мови. Серед методів пізнавального спрямування названо *пояснення, показ мовних фактів, явищ, мовнотематичну розповідь, бесіду за мовним матеріалом, спостереження над мовою, роботу з теоретичним матеріалом підручника, метод прямого тлумачення, метод пізнавальних завдань мовного характеру*. Методи засвоєння мовної теорії формують орієнтувальне підґрунтя дій групи практичних методів навчання мови.

Методи, спрямовані на оволодіння навчально-мовними, правописними вміннями і навичками (*метод імітації, метод вправ, метод тестів, метод диктанту* та ін.), стосуються зовнішньої практичної діяльності й характеризуються практичними діями з мовними одиницями. Так звані практичні методи відповідно до функціонального призначення передбачають закріплення та застосування мовних знань на практиці. Виділено методи, які можуть забезпечити досягнення комплексу навчально-практичних цілей з фонетики та орфоєпії, лексикології і фразеології, будови слова і словотвору, морфології, синтаксису, орфографії, пунктуації, лінгвістики тексту, стилістики. Визначено, що за специфікою змісту навчально-предметного матеріалу можна виокремити методи навчання фонетики, лексики, граматики та ін., однак за характером, видами і способом дій відповідні групи методів мають багато спільного.

Розглянуто групу методів, спрямованих на формування мовленнєвої текстової компетентності. Характерною особливістю їх є те, що вони стосуються різних видів мовленнєвої діяльності (МД) з текстом як елементів

цілей навчання. Методологічною основою системи методів формування мовленнєвої текстової компетентності є комплексна ідея когнітивно-герменевтично-креативного підходу до мови. У складі цієї групи методів мають місце дві підгрупи: 1) методи, спрямовані на поступове формування мовленнєвих знань та розвиток рецептивної мовленнєвої діяльності; 2) методи, спрямовані на поступове формування мовленнєвих знань та розвиток продуктивної мовленнєвої діяльності. Установлено умовність диференціації двох підгруп методів мовленнєвого розвитку, що пояснюється діалектичним зв'язком між діями мовця і слухача чи того, хто пише, і читача. Визначено закономірності й наведено принципи розвитку сприймання, розуміння тексту й текстотворення, які впливають на добір методів навчання (принцип мовленнєвої активності, принцип евристичний, принцип комплексності, принцип текстоцентризму, принцип креативності та ін.).

З'ясовано, що методи вироблення вмінь аудіювання і читання можуть бути ті самі, але структура їх – різна, вона залежить від навчальних цілей, особливостей дидактичного матеріалу, каналу сприйняття інформації, рівня мовленнєвого й загального розвитку учня, володіння ним способами навчання, методичної майстерності вчителя. Методи навчання аудіювання (*переказування прослуханого тексту, інтерпретація сприйнятої на слух інформації, обговорення почутого та ін.*) співвідносяться з цілями вдосконалення різних видів слухання – глобального, детального, критичного; рефлексивного (з висловленням окремих реплік під час слухання), нереліксивного (уважне мовчазне слухання). Методи навчання читання (*"позначки", "двочастинний щоденник", самостійна робота з навчально-пізнавальною літературою, переказування прочитаного тексту, інтерпретація сприйнятої зором інформації, обговорення прочитаного та ін.*) мають навчати різних видів читання – оглядового, вибіркового, аналітичного тощо.

Відповідно до закономірностей і принципів вироблення продуктивного мовлення, визначено, що систему методів формування й розвитку в учнів умінь говоріння, письма становлять *метод "групування"; метод "сенкан"; метод продукування творів; метод підготовки доповідей; метод проєктів; метод психолінгвістичних тренінгів та ін.* Обґрунтовано, що методи розвитку навичок говоріння й письма переважно відрізняються між собою лише формою вираження думок – усною чи письмовою.

Методи мовленнєвого розвитку учнів на основі текстового підходу функціонально виконують роль попередньої підготовки до безпосереднього вироблення вмінь ситуативного спілкування. Ці методи (їх елементи) на базі роботи з текстами можуть уходити до складу інших методів, зокрема когнітивних. З'ясовано, що вміння будувати речення та komponувати текст не забезпечує формування навичок практичної мовної діяльності; під час мовного спілкування початковою є не структура, а ситуація, смисл висловлювання (за В. Мельничайком). На думку О. О. Леонтьєва, прийоми навчання

комунікативно-мовленнєвих умінь мають відрізнятися від прийомів формування мовленнєвих навичок.

Група методів формування комунікативної компетентності відрізняється від попередніх тим, що орієнтована на розвиток здатності ефективного спілкування в різних соціальних ситуаціях. Установлено, що методологічною основою добору й функціонування комунікативних методів є ідея комунікативно-ситуативної діяльності. З'ясовано закономірності й наведено принципи, які визначають специфіку методів формування комунікативної компетентності, зокрема принцип комунікативно-діяльнісного підходу, принцип діалогічності, принцип рольової організації змісту і процесу навчання, принцип ситуативного спрямування, принцип навчальної співпраці, принцип етикетності.

Обґрунтовано доцільність створення класифікації комунікативних методів навчання за домінуючими діями учнів, а саме: комунікативні методи, що ґрунтуються на когнітивно-інтерпретаційних діях (*бесіда, дискусія, "розумовий штурм", кейс-метод* та ін.); комунікативні методи, що передбачають дії моделювання ситуативної взаємодії (*діалогування, метод інциденту, метод нейролінгвістичного програмування* та ін.); комунікативні методи, в основі яких інтерактивна діяльність школярів (*рольова гра, "акваріум", "ажурна тилка"* та ін.). Наведена класифікація є умовною з огляду на функціональні взаємозв'язки, трансформації методів залежно від навчальних цілей і комунікативних ситуацій. Переваги комунікативних методів у тому, що в процесі дидактичного спілкування вони можуть бути орієнтовані на одночасний розвиток основних навчально-предметних навичок – усного і писемного мовлення, читання, аудіювання, граматичних, інтонаційних та інших.

Четвертий розділ "Експериментальна особистісно орієнтована методична система навчання української мови в основній школі" присвячено загальній характеристиці особистісно орієнтованої методики, розробленої на основі напрацьованої системи методів навчання; висвітленню питання методів організації самостійної роботи учнів у навчанні української мови; розгляду методів контролю і самоконтролю в шкільному курсі української мови; опису ролі засобів навчання в реалізації методичної системи.

Принципово важливою є думка, що належне обґрунтування системи методів навчання можливе завдяки випробуванню їх на практиці. Конкретне втілення методів навчання відбувається в межах певної методики, відповідно в розділі розкрито основні структурні компоненти розробленої навчально-методичної системи. Поняття "методична система навчання" розглядаємо як комплекс взаємопов'язаних цілей, принципів, змісту, методів, засобів, організаційних форм навчання, що на основі взаємодії вчителя й учнів забезпечує прогнозований позитивний результат.

Загальна концепція експериментальної навчально-методичної системи ґрунтується на ідеях особистісно орієнтованої освіти, зокрема як навчати всіх по-різному (О. Дубасенюк, А. Фасоля, А. Хуторський, І. Якиманська та ін.). Теоретичну основу розробленої методики становлять відомі

загальнодидактичні та власне методичні принципи, а також принципи, які регулюють процес комбінування функціональної системи методів навчання мови, зокрема такі: 1) принцип зв'язку цілей, змісту та методів співдіяльності вчителя й учнів на уроці мови; 2) принцип компетентнісного спрямування методів навчання мови; 3) принцип збагачення змісту системи методів; 4) ситуаційно-тематичний принцип добору методів для уроку; 5) принцип пріоритетності методів, які навчають практичної діяльності; 7) принцип застосування сукупності методів, що забезпечують взаємозв'язок у навчанні рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності; 8) принцип диференціації та інтеграції методів у мовно-мовленнєво-комунікативній підготовці учнів; 9) когнітивностильовий принцип добору методів.

Особливе місце в пропонованій методичній системі навчання української мови відводиться методам. З позицій принципу інтеграції мовно-мовленнєво-комунікативної освіти і соціокультурного розвитку доведено актуальність діалогічних методів, серед них акцентовано метод навчання "діалог культур", який дає змогу забезпечити комунікативне, духовно-естетичне спрямування навчальної діяльності з української мови, інтеграцію учнів у полікультурний простір на основі інтересуб'єктності, креативної взаємодії, допомагає формувати в них національну, культурну самоідентифікацію, суспільно значущу смислоціннісну життєву стратегію, виховувати повагу, бережне ставлення до надбань рідної культури та світових культурних цінностей.

Наведено аргументи стосовно доцільності когнітивностильового підходу до вибору методів навчання української мови та окреслено методи розвитку мовної особистості у зв'язку з пізнавальними стилями. Обґрунтовано, що ефективність методів і в цілому мовної освіти залежить від урахування вчителем персонального пізнавального стилю дитини. Одна з умов успішного розвитку індивідуального пізнавального стилю – інтеграція методів навчання. Інтегрований метод розглядаємо як органічний синтез різних методів, підпорядкованих досягненню спільних цілей, що характеризується якісно новим, вищим рівнем організації навчально-виховного процесу на основі зв'язаності частин і функцій системи структурних компонентів методу. Аналіз теорії і практики мовної освіти дав змогу умовно виділити такі види інтеграції методів навчання:

- інтеграція методів, які визначаються в одній класифікації за певним критерієм (за формами навчання – *індивідуально-груповий метод*);
- інтеграція методів різних типів класифікацій (*метод комунікативного тренінгу*, розроблений на основі інтеграції аналітичного методу і ділової гри);
- інтеграція методів у співвіднесенні з комплексною навчальною метою – за різними змістовими напрямками (*метод лінгвокультурологічного аналізу*);
- інтеграція методів повна (*метод "ток-шоу"*, в основі якого показ ситуації та її обговорення);
- інтеграція методів часткова (*творчий переказ* як репродуктивно-креативний метод).

Обґрунтовано, що функціональна система методів навчання мови – це

практична система методів, яка входить до складу технології навчання. Функціональна система методів може мати лінійну структуру, коли в межах навчальної ситуації методи використовуються послідовно, і нелінійну структуру, коли різні методи функціонують одночасно, паралельно в умовах диференційованої групової, парної роботи.

Уточнено методи стимулювання позитивної внутрішньої мотивації навчання на уроці української мови за такими напрямками: становлення й підтримання пізнавального інтересу засобами української мови; забезпечення особистісного успіху в навчанні; розвиток потреб самостійної навчально-пізнавальної діяльності; формування потреб мовотворчого самовираження.

Обґрунтовано ефективність використання метафоризації з метою творчого спрямування методів навчання, пов'язаних із кодуванням, пізнанням мовної, соціокультурної інформації в образному мовленні, а також із психокорекцією, зокрема *метод синектики, метод метафоричного викладу матеріалу вчителем, метод метафоричного автопортрету.*

Розкрито систему завдань з української мови у зв'язку з методами виконання їх за чотирма напрямками формування мовної особистості: навчально-пізнавальна діяльність, операційно-практична діяльність, мовленнєва текстова діяльність, комунікативно-ситуативна діяльність. Виявлено залежність ефективності виконання учнями завдань від знання й розуміння специфіки методу, який вони застосовують під час навчальної ситуації, передбаченої завданням.

З огляду на необхідність вироблення навичок самонавчання учнів, ураховано класифікацію методів самостійного навчання, запропоновану академіком О.Новиковим: 1) теоретичні методи-операції (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування та ін.), теоретичні методи-дії (діалектика, наукові теорії у формі методу; аналіз систем знань, вияв і розв'язання протиріч та ін.); 2) емпіричні методи-операції (спостереження, конспектування, реферування, твори, вправа та ін.), емпіричні методи-дії (навчальні технології, пов'язані з автодидактикою). З'ясовано, що мета і зміст шкільного курсу української мови зумовлюють використання методів самостійної роботи учнів за такими специфічними напрямками: когнітивним; операційно-практичним; мовленнєвим текстовим; комунікативно-ситуативним. Серед методів організації самостійної діяльності в навчанні української мови названо когнітивні, алгоритмічні, креативні, комунікативні. Визначено особливості застосування методів комп'ютерного навчання мови під час самостійної роботи учнів (*метод комп'ютерної гри, метод комп'ютерного моделювання, метод "портфоліо" в електронному варіанті*). Уточнено, що самостійна дослідницька діяльність потребує від учнів знання методів мовознавчої науки. Виявлено, що завдяки використанню методів організації самостійної роботи зміст і процес навчання української мови набувають для учнів особистісного смислу.

Методи контролю і самоконтролю розглядаємо як методи навчання, що використовуються для одержання об'єктивної інформації про рівень володіння мовою (Е. Азимов, А. Щукін). У розділі наведено й описано методи контролю і

самоконтролю (*метод створення кластерних структур, метод "речення з відкритим кінцем", метод тестового контролю, метод комп'ютерного контролю* й ін.) та їх функціонування з метою перевірки перебігу й результатів процесу мовно-мовленнєво-комунікативної підготовки учнів.

Функціональний аспект системи методів навчання не може бути достатньо висвітлений без урахування дидактичних засобів, що забезпечують належний рівень її реалізації в освітньому процесі. У розділі розглянуто типи дидактичних текстів, які сприяють збагаченню ментального досвіду учня (типологія Е. Гельфман, М. Холодної), та можливості застосування їх у навчанні української мови. Запропоновано характеристику навчального посібника з української мови для 5 класу, розробленого на краєзнавчих матеріалах Житомирщини й ідеях концепції системи традиційних та інноваційних методів навчання.

У п'ятому розділі "**Експериментально-дослідне навчання української мови в основній школі**" здійснено аналіз стану мовно-мовленнєво-комунікативної підготовки учнів крізь призму системи методів, які забезпечують інноваційне навчання української мови; описано організацію дослідно-пошукової роботи; розкрито особливості педагогічного експерименту, проаналізовано його результати. Експеримент, метою якого була перевірка загальної і часткових гіпотез дослідження, проводився в кілька етапів.

Спостереження за практикою навчання української мови, бесіди з учнями і педагогами, дослідження рівня методичної підготовки вчителів шляхом анкетування дали змогу виділити й описати три типи лінгвометодичних систем учителів-словесників (примітивно-репродуктивну, псевдотворчу, творчу) за критерієм того, яку роль у їхній роботі відіграють методи навчання та яким саме різновидам методів надається перевага. Опитування вчителів-словесників стосовно сучасних методів навчання й використання їх на уроках української мови свідчать про різне ставлення педагогів до цієї проблеми. Негативне оцінювання інноваційних навчальних технік багатьма опитаними пояснюється тим, що відповідні методи навчання потребують значних витрат часу та інтенсивної педагогічної роботи. 25% опитаних учителів мають низький рівень підготовки до впровадження процесуальних новацій у практику навчання української мови, 50% анкетованих учителів – середній рівень, у них поверхове уявлення про інноваційні методи навчання, 17% опитаних мають достатній рівень, 8% – творчий. Аналіз стану навчання української мови в школі дає підстави для висновку про наявність невідповідності використовуваних багатьма вчителями методів навчання цілям, специфіці змісту мовної освіти, персональним навчально-пізнавальним стилям учнів. Установлено однотипність методів навчання мови в досвіді багатьох педагогів. Актуальним залишається завдання навчити школярів здобувати знання про способи навчання й перетворювати їх на вміння.

Для з'ясування стану сформованості спеціальних компетентностей з української мови в учнів 5–9 класів проведено констатувальні зрізи, на основі яких зроблено аналіз навчально-предметних досягнень, оскільки вони

визначають організаційні умови функціонування методів навчання. З метою оцінювання якості навчально-предметних здобутків учнів під час констатувального етапу експерименту використано внутрішні критерії (мотиваційно-цільовий, когнітивний, діяльнісний) за трьома напрямками вимірювання – мовним, мовленнєвим на основі текстового підходу і комунікативно-ситуативним. Узагальнені дані констатувальних зрізів показали, що більшість учнів основної школи мають середній рівень спеціальних компетентностей з української мови (приблизно 47,6%), початковий рівень – 9,3%, достатній – 34,8%, високий – 8,3%. Результати аналізу стану мовно-мовленнєво-комунікативної підготовки учнів основної школи послужили основою для проведення пошукового етапу експерименту.

Мета формувального етапу експерименту полягала у виявленні й перевірці ефективності методики, розробленої на основі системи традиційних та інноваційних методів навчання української мови. Очікувані результати експерименту – це підвищення рівня мовно-мовленнєво-комунікативної підготовки учнів та вдосконалення методично-технологічної майстерності вчителя-експериментатора.

Експеримент проводився за двома напрямками, відповідно до часткових гіпотез дослідження. *Реалізація першого напрямку* передбачала перевірку часткової гіпотези про підвищення якості навчання української мови в основній школі, зокрема продуктивності педагогічної роботи вчителя-словесника, за умови використання розробленої в дисертації системи методів навчання під час комплексного проектування й упровадження особистісно орієнтованої методики. Головне завдання формувального етапу експерименту цього напрямку – визначити ефективність запропонованої методики на основі *зовнішніх критеріїв* якості навчальної діяльності, пов'язаних із педагогічною роботою вчителя: готовність учителя до здійснення педагогічної діяльності; власне педагогічна діяльність учителя; результативність педагогічної діяльності вчителя. Аналіз результатів прояву показників цих трьох критеріїв у сукупності дав змогу визначити загальний рівень педагогічної діяльності вчителів, задіяних в експерименті, – він достатній. Експериментальними даними підтверджується, що використання запропонованої методики об'єктивно зумовлює підвищення продуктивності педагогічної роботи вчителя-словесника. Отже, апробована в процесі дослідження методика навчання української мови ефективна.

Експеримент *за другим напрямком* передбачав перевірку часткової гіпотези про зростання результативності навчально-виховного процесу з української мови, зокрема збільшення ефективності формування належного рівня компетентностей мовної особистості школяра, за умови реалізації науково обгрунтованої методики, методичних посібників, рекомендацій, розроблених у процесі дослідження на основі напрацьованої системи методів навчання. Головне завдання формувального етапу експерименту цього напрямку – визначити ефективність запропонованої методики на основі *внутрішніх*

критеріїв якості навчальної діяльності учнів: мотиваційно-цільового, когнітивного, діяльнісного.

Формувальний етап експерименту проводився на базі Житомирської міської гуманітарної гімназії № 23. У дослідній роботі брали участь 5–9 класи паралельно. На цьому етапі використовувався розроблений у процесі дослідження навчально-методичний комплекс, до якого входять посібники, дидактичні матеріали, практичні рекомендації стосовно проведення уроків української мови та оцінювання навчальної діяльності школярів. Провідним дослідницьким методом під час обліку й оцінювання результатів формувального етапу експерименту за другим напрямом було спостереження за діяльністю учнів контрольних та експериментальних класів. Дані вибіркового спостережень зіставлялися з результатами контрольних робіт учнів та опитування учасників експерименту. Для проведення підсумкового контролю розроблено пакет контрольних завдань, тестів, для проведення опитування – анкети.

З метою виявлення відмінностей у рівнях сформованості компетентностей учнів контрольних і експериментальних класів було використано метод перевірки статистичних гіпотез. Для визначення, яку зі статистичних гіпотез прийняти – нульову про те, що немає відмінностей між рівнями навчальних досягнень учнів контрольних та експериментальних класів, чи альтернативну про достовірність розбіжностей між рівнями навчальних досягнень учнів цих класів, у роботі використано критерій Пірсона χ^2 ("хі-квадрат"). Після дослідного навчання експериментальні і контрольні дані мали помітні кількісно виражені відмінності за рівнями сформованості компетентностей, що стало підставою для відхилення нульової гіпотези та прийняття альтернативної. Результати підсумкової діагностики наведено в табл. 2.

Таблиця 2.

Результати вимірювання навчальних досягнень учнів контрольної та експериментальної груп (5–9 класів)

Напрямок виміру	Рівень навчальних досягнень	5 клас		6 клас		7 клас		8 клас		9 клас		Середнє число (для груп 5–9 класів)	
		К %	Е %	К %	Е %	К %	Е %	К %	Е %	К %	Е %	КГ %	ЕГ %
мовна компетентність	Високий	8,3	13,2	8,1	12,9	8,5	13	8,4	13,4	9,0	13,8	8,5	13,3
	Достатній	34,8	44,8	34,4	45,5	34,5	45,3	34,9	45,5	35,2	44,9	34,2	45,2
	Середній	49,6	36,4	50,4	36,2	49,8	36,1	49,3	35,9	48,3	36,1	50,0	36,1
	Початковий	7,3	5,6	7,1	5,4	7,2	5,6	7,4	5,2	7,5	5,2	7,3	5,4
можливість текстова компетентність	Високий	9,7	13,6	9,9	13,9	9,5	13,8	9,6	13,9	10,1	14,1	9,8	13,9
	Достатній	34,6	47,3	35,0	47,4	35,5	47,7	35,4	47,7	36,0	47,8	35,3	47,6
	Середній	48,9	35,9	48,2	35,6	48,2	35,5	48,3	35,4	47,5	35,3	48,2	35,5
	Початковий	6,8	3,2	6,9	3,1	6,8	3,0	6,7	3,0	6,4	2,9	6,7	3,0
комунікативна компетентність	Високий	10,2	14,1	10,3	14,2	10,3	14,4	10,5	14,7	10,4	14,9	10,3	14,5
	Достатній	35,8	49,1	35,9	49,3	36,0	49,4	36,0	49,5	36,1	49,5	36,0	49,4
	Середній	48,7	34,0	48,4	33,9	48,2	33,7	47,9	33,6	48,0	33,5	48,2	33,7
	Початковий	5,3	2,8	5,4	2,6	5,5	2,5	5,6	2,2	5,8	2,1	5,5	2,4

Дані таблиці 2 показують загальну позитивну динаміку рівня навчальних досягнень учнів експериментальних класів, що пояснюється педагогічною ефективністю запропонованої методики. З'ясування середнього арифметичного балу показників досягнень контрольної та експериментальної груп 5–9 класів після закінчення експерименту свідчить, що високого рівня мовної, мовленнєвої текстової і комунікативної компетентностей в експериментальних класах досягли відповідно 13,3 %, 13,9 %, 14,5 % учнів, достатнього – 45,2 %, 47,6 %, 49,4 %, середнього – 36,1 %, 35,5 %, 33,7 %, початкового – 5,4%, 3,0 %, 2,4 %, водночас у контрольних класах ці показники були такими: 8,5 %, 9,8 %, 10,3 % (високий), 34,2%, 35,3 %, 36,0 % (достатній), 50,0 %, 48,2 %, 48,2 % (середній), 7,3 %, 6,7 %, 5,5 % (початковий). Порівняння результатів експериментального навчання з даними констатувальних зрізів також підтверджує ефективність запропонованої методичної системи. Ефективність експериментальної методики визначалася за її результатами в зіставленні з запроєктованими навчальними цілями та методами їх досягнення. У формуванні мовної компетентності домінували когнітивні і практичні методи, у формуванні мовленнєвої текстової компетентності – герменевтичні і креативні методи, у формуванні комунікативної компетентності – комунікативні методи.

Оскільки на якість мовної освіти впливають методи, було запропоновано учням назвати ті види роботи в навчанні української мови, що найбільше сподобалися. Усього було одержано 35 варіантів відповідей, які можна згрупувати: комунікативні, креативні, проблемно-пошукові, герменевтичні, когнітивні методи. Найчастіше анкетовані називали види роботи (методи), спрямовані на активізацію їхньої діяльності: гра, "розумовий штурм", дискусія, діалогування, виконання проблемно-пошукових завдань, "гронування", створення проєктів, інтерпретація, "лінгвістична дуель", "позначки", "портфоліо", кейс-метод, "сенкан", тестування, демонстрація відеозаписів, комп'ютерних відеопрограм тощо. Особливо учням подобаються інтерактивні методи. Така ситуація свідчить, що на уроках української мови вчителі реалізували ідеї запропонованої в дослідженні концепції розгалуженої системи методів навчання.

Загалом експеримент підтвердив часткові і загальну гіпотези дослідження, ефективність особистісно орієнтованої методики, розробленої на основі напрацьованої системи методів навчання української мови.

ВИСНОВКИ

Важливість теоретичного та експериментального дослідження проблеми системи методів навчання української мови з урахуванням навчальної мети як системного утворення зумовлена актуальною потребою сучасного суспільства підвищити якість організації процесу шкільної україномовної освіти, спрямованої на формування загальних і специфічних компетентностей мовної особистості.

Відповідно до мети і завдань дисертації здійснено аналітичний огляд, теоретичне осмислення й узагальнення системи методів навчання української мови в основній школі з погляду сучасних тенденцій розвитку стратегій і тактик мовної освіти. Обґрунтовано, що ефективність формування мовної

особистості підлітка засобами української мови зростає, якщо освітній процес здійснювати в межах особистісно орієнтованої методики, розробленої на основі напрацьованої в дослідженні розгалуженої системи методів навчання.

У роботі встановлено, що студіювання філософських, лінгвістичних, психолого-педагогічних, методичних аспектів проблеми методів навчання мови є опорою комплексного дослідження системи методів формування мовної особистості. Поєднання теоретичних ідей і методів філософії, мовознавства, психології, психолінгвістики, дидактики дає змогу розширити й модифікувати методичний інструментарій навчання української мови в ЗНЗ, зокрема когнітивними, герменевтичними, екзистенційними, комунікативними та іншими методами, здатними забезпечити особистісне спрямування мети рідномовної освіти.

Проведене теоретичне дослідження виявило, що сучасна лінгводидактика стоїть на шляху до парадигмального синтезу, взаємозв'язок системно-структурної й антропоцентричної парадигми закладає підвалини для обґрунтування системи традиційних та інноваційних методів навчання, яка зумовлює позитивний вплив на формування елементів рівневої структури й почуттєво-інтелектуальної сфери мовної особистості. Розроблена в дисертації відповідна система методів навчання української мови – це сукупність методів навчання, взаємозв'язаних і взаємозумовлених навчальними цілями й функціями україномовної освіти.

Науково обґрунтовано й практично перевірено багаторівневу систему методів навчання української мови, до якої увійшли загальнодидактичні методи та специфічні. Складники цієї системи методів навчання поєднані концептуальними відношеннями (відношення ієрархії, родовидові відношення, відношення "цілого – частини", відношення когерентності, відношення супідрядності тощо). Опора на багаторівневу класифікацію методів навчання як основу моделювання технологій навчання української мови, варіативних методик має важливе значення для якісної мовної підготовки учнів.

Дослідження дало змогу теоретично обґрунтувати розроблену за компетентісно-цільовим принципом комплексну модель системи методів навчання української мови в школі. Відповідна модель досліджуваної системи представлена у вигляді п'яти підсистем методів за трьома рівнями: формування мовної компетентності; формування мовленнєвої компетентності на базі текстового підходу; формування комунікативної компетентності на основі ситуативного підходу. Зокрема, визначено такі групи методів: 1) методи, спрямовані на оволодіння мовними знаннями; 2) методи, спрямовані на формування навчально-мовних та правописних умінь, навичок; 3) методи, спрямовані на формування мовленнєвих знань і розвиток рецептивної мовленнєвої діяльності; 4) методи, спрямовані на формування мовленнєвих знань та розвиток продуктивного мовлення; 5) методи формування комунікативної компетентності. У роботі висвітлено функціональне призначення та змістові особливості кожної підсистеми. Описана репрезентована в дисертації модель системи методів мовно-мовленнєво-

комунікативної підготовки учнів відображає відношення предметноспрямованості й взаємодоповнюваності. Зв'язаність підсистем розробленої системи методів навчання є критерієм її системності.

У межах проведеного дослідження подальшого розвитку набула теорія навчання української мови, що стосується з'ясування основ технологічної системи методів підготовки мовнокомунікативної особистості. Технологічну систему методів навчання потрактовано як практично функціональну систему методів співдіяльності вчителя та учнів з метою досягнення очікуваних результатів, заданих у навчальних цілях. Її можна розглядати і як власне функціональну, і як теоретичну модель окремої технології навчання, потенційно функціональну. Функціональна система методів, на відміну від теоретичної, пов'язана з виконанням певної функції, стосується навчальної ситуації, характеризується не лише внутрішніми, а й зовнішніми зв'язками, становить процесуальну основу технології навчання.

Вивчення теорії проектування процесу формування мовної особистості з використанням запропонованої системи методів навчання української мови переконує, що одна з лінгводидактичних вимог до розроблення адекватної часу лінгвометодики – застосування структурно-логічної схеми проектування системи мовно-мовленнєво-комунікативної підготовки учнів за особистісно орієнтованою технологією. Під час проектування й розроблення складників процесу формування мовної особистості враховано функціональну роль основних і допоміжних методів навчання та можливу інтеграцію навчальних методів. Для якісного проектування й розроблення особистісно орієнтованої методики доцільно дотримуватися таких умов: реалізація ситуативного підходу до системного поєднання методів навчання в технології уроку; практикування диференційованого й індивідуального підходів до організації освітньої діяльності; застосування метафоризації у творчому спрямуванні методів навчання; визначення персональних когнітивно-навчальних стилів школярів; забезпечення технологічності навчальних тактик шляхом чіткого опису очікуваних результатів і послідовності навчальних дій.

Основні положення розв'язання проблеми системи методів навчання української мови та науково-теоретичні результати стали підґрунтям для проектування, розроблення й упровадження експериментальної методики в практику формування мовної особистості школяра. Визначені критерії та показники ефективності розробленої методичної системи забезпечили умови для перевірки й підтвердження часткових і загальної гіпотез під час дослідного навчання. Експеримент довів ефективність методичної системи, розробленої на засадах диверсифікації та інтеграції методів навчання, метафоризації змісту шкільного курсу української мови, диференціації, індивідуалізації освітнього процесу. Така методика сприяє підвищенню мотивації навчання, створює ширші можливості для розвитку перцептивно-афективної сфери, збагачення мовного світогляду, когнітивно-комунікативного досвіду, ціннісних орієнтирів школярів. Показово, що у використанні методичного інструментарію на

заняттях з української мови зростає роль методів нелінійно-синергетичної організації навчального процесу: інтерпретаційних, проблемно-пошукових, інтерактивних, креативних. Ефективна система методів навчання української мови передбачає дії та операції, які ґрунтуються на взаємозв'язку конкретно-абстрактного пізнання мовної картини світу, мовно-мовленнєвої практики учня, діалогічної взаємодії суб'єктів освітньої діяльності.

Розроблене навчально-методичне забезпечення з урахуванням напрацьованої системи методів навчання, компетентнісно орієнтованих завдань для учнів, типів дидактичних текстів дає змогу раціонально поєднувати в ситуативній практиці шкільного курсу української мови різноспрямовані технології застосування методів навчання відповідно до системи цілей. Наведені в дисертації практичні рекомендації стосовно реалізації методів навчання, приклади системного застосування їх у мовно-мовленнєво-комунікативній підготовці школярів відповідають реальним тенденціям україномовної освіти та є перспективними для забезпечення креативного, гармонійного, інноваційного розвитку мовця, який володіє кількома компетентностями.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми системи методів навчання української мови. Подальшого розроблення потребують такі питання: особливості системи методів навчання української мови в старшій школі; застосування дослідницьких методів у процесі виконання учнівських лінгвістичних студій; уточнення механізмів функціонування системи методів формування спеціальних компетентностей учнів, пізнавальної самостійності мовної особистості в умовах дистанційної форми навчання; урахування персональних навчально-пізнавальних стилів учнів в організації функціонування системи методів формування мовної особистості; використання інформаційно-комп'ютерних технологій у контексті особистісно орієнтованих методик навчання української мови.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

Монографія

1. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : [монографія] / Кучерук О. А. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. – 420 с.

Навчальні та методичні посібники

2. Кучерук О. А. Методика викладання української мови в середній школі : зошит-посіб. для лаборат. робіт студ.-філолог. вищ. пед. навч. закл. / Г. В. Грибан, О. А. Кучерук. – К. : Кондор, 2003. – 120 с. (Автором дисертації розроблено концепцію посібника, зміст лабораторних робіт № 1–6, дібрано тексти для додатків).

3. Кучерук О. А. Практикум з методики навчання української мови : посіб. для студ.-філолог. вищ. пед. навч. закл. – [2-е вид., змінен. і доп.] / Г. В. Грибан, О. А. Кучерук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2004. – 170 с. (Автором дисертації розроблено концепцію посібника, зміст – у співавторстві).

4. Кучерук О. А. Українська мова : посібник-практикум для старшокласників / Г. В. Грибан, О. А. Кучерук. – [2-е вид., із змін. і доп.] – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 455 с. (Автором дисертації розроблено концепцію посібника, зміст модулів 1–5, матеріали для залікових робіт).

5. Кучерук О. А. Перспективні технології навчання в шкільному курсі української мови : навч. посіб. для студ.-філолог. вищ. пед. навч. закл. / Кучерук О. А. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 182с. (Гриф МОН України).

6. Кучерук О. А. Методика навчання української мови: запитання, відповіді : метод. посіб. для студ.-філолог. вищ. пед. навч. закл. / Г. В. Грибан, О. А. Кучерук, Л. С. Шевцова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 156 с. (Автором дисертації розроблено відповіді на питання 36–53).

7. Кучерук О. А. Методи навчання української мови в загальноосвітній школі : словник-довідник / Кучерук О. А. – Житомир : Рута, 2010. – 186 с.

8. Кучерук О. А. Українська мова. Мовлення. Моя Житомирщина, 5 клас : навч. посіб. / О. А. Кучерук, Г. В. Вигівська. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 252 с. (Гриф МОН України). (Автором дисертації розроблено концепцію посібника, зміст першої частини).

Статті у фахових наукових журналах і збірниках наукових праць

9. Кучерук О. А. Формування комунікативної особистості у процесі вивчення риторики / О. А. Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 6. – С. 7–11.

10. Кучерук О. А. Гендерні особливості спілкування в етикетних мовленнєвих ситуаціях / О. А. Кучерук // Дивослово. – 2005. – № 8. – С. 56–58.

11. Кучерук О. А. Образна природа кольороназв в українських фразеологізмах / О. А. Кучерук // Дивослово. – 2006. – № 12. – С. 40–42.

12. Кучерук О. А. Сучасні технології навчання мови як методична проблема / О. А. Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 6. – С. 17–21.

13. Кучерук О. А. Редагування тексту в шкільному курсі української мови / О. А. Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 4. – С. 14–17.

14. Кучерук О. А. Лінгвокультурологічна модель формування мовної особистості: шляхи реалізації / О. А. Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 6. – С. 9–13.

15. Кучерук О. А. Шляхи формування мовленнєвої компетентності: психолінгвістичний підхід до навчання рідної мови / О. А. Кучерук // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди" : науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2007. – Випуск № 12. – С. 37–41.

16. Кучерук О. А. Формування технологічної компетентності майбутнього вчителя української мови / О. А. Кучерук // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2007. – Вип. 50. – С. 11–15.

17. Кучерук О. А. Дидактичні технології: стратегія лінгвокультурологічного розвитку школярів / О. А. Кучерук // Дивослово. – 2008. – № 5. – С. 2–7.

18. Кучерук О. А. Технології мовленнєвого розвитку школярів / О. А. Кучерук // Дивослово. – 2008. – № 10. – С. 3–7.

19. Кучерук О. А. Розвиток креативності у структурі методичної компетентності майбутнього вчителя української мови / О. А. Кучерук, Г. В. Грибан // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць ; гол. ред. А. Й. Сиротенко. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – Вип. 3. – С. 112–115. (У співавторстві).

20. Кучерук О. А. Методи навчання української мови: компетентісно цільовий підхід / О. А. Кучерук // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. – Вип. 53. – С. 33–41.

21. Кучерук О. А. Методи формування мовленнєвої компетентності (від герменевтичного до психолінгвістичного досвіду) / О. А. Кучерук // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди" : науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Випуск № 15. – С. 22–25.

22. Кучерук О. А. Проблема методології навчання мови у світлі філософсько-освітніх підходів / О. А. Кучерук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2008. – № 42. – С. 29–35.

23. Кучерук О. А. Концепція системи методів навчання мови в основній школі / О. А. Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 7–8. – С. 10–16.

24. Кучерук О. А. Технології розвитку правописної грамотності школярів / О. А. Кучерук // Дивослово. – 2009. – № 1. – С. 2–7.

25. Кучерук О. А. Гра як засіб розвитку пізнавального інтересу школярів до вивчення української мови / О. Кучерук, Т. Сушкевич // Дивослово. – 2009. – № 2. – С. 28–31. (У співавторстві).

26. Кучерук О. А. Дидактичні технології комунікативного розвитку школярів / О. А. Кучерук // Дивослово. – 2009. – № 4. – С. 8–12.

27. Кучерук О. А. Технологічний підхід до методів навчання мови / О. А. Кучерук // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. – Бердянськ: БДПУ, 2009. – № 4. – С. 19–25. – (Серія "Педагогічні науки").

28. Кучерук О. А. Метафоризація як засіб творчої спрямованості методів навчання мови / О. А. Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 2. – С. 12–15.

29. Кучерук О. А. Технології застосування методів у навчанні мови: розвиток читацьких інтересів [Електронний ресурс] / О. А. Кучерук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2010. – № 1 (15). – Режим доступу до журн. : <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>

30. Кучерук О. А. Формування мовної особистості: від пізнавальних стилів до методів навчання / О. А. Кучерук // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 22 (209). – Частина II. – С. 64–69. – (Серія "Педагогічні науки").

31. Кучерук О. А. Інтеграція методів у навчанні мови / О. А. Кучерук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2010. – № 52. – С. 66–70.

32. Кучерук О. А. Методи формування комунікативної компетентності в процесі дидактичного дискурсу / О. А. Кучерук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2010. – № 53. – С. 77–81.

33. Кучерук О. А. Інтеграція комп'ютерних методів у традиційну систему організації самостійної роботи учнів з української мови / О. А. Кучерук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2011. – № 57. – С. 72–75.

34. Кучерук О. А. Засоби інформаційно-комунікаційних технологій у системі методів мотиваційного забезпечення процесу навчання української мови [Електронний ресурс] / О. А. Кучерук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2012. – № 1 (27). – Режим доступу до журн. : <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/626/478>

35. Кучерук О. А. Цілі створення й використання системи методів навчання української мови в основній школі / О. А. Кучерук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2012. – № 61. – С. 95–101.

Статті в наукових журналах, збірниках наукових праць, матеріалів конференцій

36. Кучерук О. А. "Дохристиянські вірування українського народу" І. Огієнка як джерело вивчення духовної культури українців // Вісник Житомирського державного педуніверситету. – 2002. – Вип. 9. – С. 94–97.

37. Кучерук О. А. Формуючи навички творчої діяльності (З практики вивчення української мови у старших класах) / О. А. Кучерук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2002. – № 4. – С. 93–99.

38. Кучерук О. А. Лексикографічна робота в школі / О. А. Кучерук // Інноваційні технології викладання української мови і літератури в школі і ВНЗ: проблеми та пошуки : матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції (м. Житомир, 9–10 листопада 2004 р.). – Житомир : Полісся, 2004. – С. 112–116.

39. Кучерук О. А. Творче становлення майбутнього вчителя-словесника у процесі вивчення методики української мови / О. А. Кучерук, Г. В. Грибан // Освітні інноваційні технології у процесі викладання навчальних дисциплін. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2004. – С. 126–131. (У співавторстві).

40. Кучерук О. А. Особливості проектного навчання в системі формування мовної особистості / О. А. Кучерук // Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів : збірник наукових праць. – Рівне, 2006. – С. 102–106.

41. Кучерук О. А. Полікультурний підхід до формування україномовної особистості старшокласника / О. А. Кучерук // Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: орієнтири та напрямки сучасної освіти : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луганськ, 3–5 жовтня 2007 р.). – Луганськ : Альма-матер, 2007. – Частина 1. – С. 120–127.

42. Кучерук О. А. Уміння – передусім (Компетентнісний підхід до формування національно-мовної особистості школяра) / О. А. Кучерук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 10. – С. 18–24.

43. Кучерук О. А. Методи навчання української мови в лінгводидактичній спадщині О. М. Біляєва / О. А. Кучерук // Теоретична і дидактична філологія : збірник наукових праць. – К. : Міленіум, 2008. – С. 224–233.

44. Кучерук О. А. Філософія життя в образній концепції українських прислів'їв і приказок / О. А. Кучерук // *Parémie národů slovanských IV: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Ostravě ve dnech 20. – 21. listopadu 2008.* – Ostrava : Universitas Ostraviensis, 2008. – P. 112–117.

45. Кучерук О. А. Психолого-дидактичні аспекти сучасних методів навчання української мови в основній школі / О. А. Кучерук // Наукові дослідження – теорія та експеримент '2009 : матеріали п'ятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 18–20 травня 2009 р.). – Полтава : ІнтерГрафіка, 2009. – Т. 11. – С. 37–42.

46. Кучерук О. А. Методи наукового і навчального пізнання мови: їх специфіка і зв'язок / О. А. Кучерук // Семантика мови і тексту : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 21–23 вересня 2009 р.). – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2009. – Частина II. – С. 159–162.

47. Кучерук О. А. Інтерактивні методи в навчанні української мови / О. А. Кучерук // Використання інтерактивних методів при викладанні мови та літератури у середніх та вищих навчальних закладах : матеріали четвертої міжвуз. наук.-практ. конф. ; в 2-х ч. – Ч.1: Особливості застосування інтерактивних методів при вивченні української та російської мови та літератури. Актуальні проблеми сучасної української філології. – Ялта : РВВ КГУ, 2009. – С. 9–14.

48. Кучерук О. А. Методи навчання мови в українському педагогічному дискурсі / О. А. Кучерук // Вісник Львівського університету. – 2010. – Випуск 50. – С. 246–253. – (Серія філологічна).

49. Кучерук О. А. Рідна мова в українській лінгводидактиці: сучасні тенденції та перспективи / О. А. Кучерук // *Ucrainica IV. Současná ucrainistika. Problémy jazyka, literatury a kultury: Sborník vědeckých článků z mezinárodní konference V. Olomoucké sympozium ucrainistů střední a východní Evropy Olomouc 26. – 28. srpna 2010.* – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. – S. 323–326.

50. Кучерук О. Педагогічні технології розвитку читацьких інтересів учнів у процесі навчання української мови / О. Кучерук // Розвиток читацьких інтересів учнів у процесі вивчення мови і літератури : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Розвиток читацьких інтересів учнів у процесі вивчення мови і літератури" (м. Київ, 25 жовтня 2007 р.) / за заг. ред. Т. К. Донченко ; укладач Н. П. Кравець. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 43–55.

АНОТАЦІЇ

Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2012.

Робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми системи методів навчання української мови учнів основної школи. У дисертації розвиваються ідеї системи методів навчання з позицій взаємозв'язку системно-структурної та антропоцентричної парадигм мовної освіти.

Досліджено теоретичні основи напрацювання й обґрунтування системи методів формування мовної особистості підлітка, розглянуто методологічні засади розвитку багаторівневої системи методів навчання української мови, подано характеристику відношень між складниками цієї системи. Теоретично обґрунтовано й розроблено модель системи методів навчання української мови за компетентнісно-цільовим принципом.

На основі попереднього проектування розроблено теоретично обґрунтовану й практично виправдану особистісно орієнтовану методику мовно-мовленнєво-комунікативної підготовки учнів з використанням системи традиційних та інноваційних методів навчання української мови. Описано хід і результати проведення педагогічного експерименту.

Ключові слова: система методів навчання української мови, методи формування мовної компетентності, методи формування мовленнєвої текстової компетентності, методи формування комунікативної компетентності, традиційні методи навчання, інноваційні методи навчання, основні методи навчання, допоміжні методи навчання, методична система.

Кучерук О. А. Система методов обучения украинскому языку в основной школе. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2012.

Работа является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы системы методов обучения украинскому языку учащихся основной школы. В диссертации развиваются идеи системы методов обучения с позиций взаимосвязи системно-структурной и антропоцентрической парадигм языкового образования, научно обосновано значение такой системы методов для разработки вариативных методик обучения украинскому языку и совершенствования предметной подготовки учеников.

Определены теоретические основы наработки и обоснования системы методов формирования языковой личности подростка, рассмотрены методологические основы развития многоуровневой системы методов обучения

украинскому языку, наведена характеристика отношений между составляющими этой системы. Теоретически обоснована и разработана модель системы методов обучения украинскому языку за компетентносно-целевым принципом. Соответствующая модель исследуемой системы представлена в виде пяти подсистем методов за тремя уровнями: формирование языковой компетентности; формирование речевой компетентности на базе текстового подхода; формирование коммуникативной компетентности на основе ситуативного подхода. В частности, определены такие группы методов: 1) методы овладения языковыми знаниями; 2) методы формирования учебно-языковых и правописных умений, навыков; 3) методы формирования речеведческих знаний и развития рецептивной речевой дельности; 4) методы формирования речеведческих знаний и развития продуктивной речи; 5) методы формирования коммуникативной компетентности. В работе освещены функционально-целевое назначение и содержательные особенности каждой подсистемы. Описанная в диссертации модель системы методов языковой, речевой текстовой и коммуникативной подготовки учеников отображает тесные связи между подсистемами.

Теоретическая модель системы методов обучения украинскому языку построена на основе осмысления стратегической цели обучения предмета и системы целей, ориентированных на формирование элементов специфически предметных компетентностей.

Обосновано, что для качественного проектирования и разработки системы языковой, речевой текстовой и коммуникативной подготовки учеников основной школы в контексте внедрения личноно ориентированной методики целесообразно учитывать такие условия: реализация ситуативного подхода к системному выбору методов обучения на уровне технологии урока; введение дифференцированного и индивидуального подходов к организации образовательной дельности; обеспечение метафоризации в творческом использовании методов обучения; определение персональных когнитивно-учебных стилей школьников; обеспечение технологичности учебных тактик путем четкого описания ожидаемых результатов и последовательности учебных действий.

В рамках проведенного исследования дальнейшего развития приобрела теория обучения украинскому языку, которая касается определения основ технологической системы методов для подготовки языковой личности. Выявлено, что использование компьютерных методов в функциональной системе методов учебного и учебно-научного познания украинского языка влияет на повышение познавательной самостоятельности и интенсивности индивидуально-групповой работы школьников. Разработана система компетентноно ориентированных заданий по украинскому языку в соотношении с методами решения этих заданий, наведена характеристика особенностей их функционирования. Рассмотрены методы самостоятельной познавательной и практической деятельности в контексте языкового образования. Описаны методы контроля (самоконтроля) за ходом и результатами учебной деятельности по украинскому языку.

Экспериментально доказана эффективность методической системы обучения украинскому языку в основной школе, разработанной с учетом диверсификации и интеграции методов обучения, метафоризации содержания учебного курса, дифференциации, индивидуализации образовательного процесса. Подготовленное во время исследования учебно-методическое обеспечение на основе системы традиционных и инновационных методов обучения, системы компетентно ориентированных заданий для учеников, типов дидактических текстов позволяет рационально сочетать в ситуативной практике школьного курса украинского языка разные технологии использования методов обучения. В диссертации описан ход и результаты педагогического эксперимента по внедрению и проверке эффективности разработанной лично ориентированной методической системы.

Ключевые слова: система методов обучения украинскому языку, методы формирования языковой компетентности, методы формирования речевой текстовой компетентности, методы формирования коммуникативной компетентности, традиционные методы обучения, инновационные методы обучения, основные методы обучения, вспомогательные методы обучения, методическая система.

Kucheruk OA The system of the Ukrainian language teaching methods in secondary school. – Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of the Doctor of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.02 – Theory and Methodology of Studies (Ukrainian language). – The M. P. Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2012.

The work is a theoretical and experimental research of the system problem of the Ukrainian language teaching methods in secondary school. The teaching methods system is viewed from the standpoint of structural and anthropocentric paradigms as well as their interrelation.

The theoretical basis for the formation of a teenager language personality is provided, the methodological basis for multi-level system of the Ukrainian language teaching methods is proposed, the relationships between the components of this system are described. The system of the Ukrainian language teaching methods is theoretically grounded and developed on the principle of competence acquisition.

Based on preliminary project, the methods of language, speech and communication training of pupils are developed, using traditional and innovative methods of teaching of the Ukrainian language. The offered methods are theoretically grounded and experimentally justified. The procedure and the results of the pedagogical experiment are described.

Key words: the system of the Ukrainian language teaching methods, methods of language competence formation, methods of textual and speech competence formation, methods of communicative competence formation, traditional teaching methods, innovative teaching methods, basic teaching methods, subsidiary teaching methods, system of methods.

НБ НПУ

100154598

Підписано до друку 10.08.2012 р. Формат 60x90/16

Ум. друк. арк. 1.9. Обл.-вид. арк. 1.9.

Наклад 150. Зам. 174.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка

ЖТ №10 від 07.12.04 р.

м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua

